

Akadeemiline Orientaalselts aastatel 1935–1944

Priit Rohtmets

2013. aastal kahekümne viiendat taasasutamise aastapäeva tähistav Eesti Akadeemiline Orientaalselts loeb end 1935. aastal asutatud Akadeemilise Orientaalseltsi järeltulijaks. Sel põhjusel on õige meenutada ka seltsi tegevust enne Teist maailmasõda ja sõja ajal, samuti neid, kes panid seltsile aluse ja selle töös osalesid. Paljuski just nende inimeste eestvedamisel jätkus orientalistika-alane töö Tartu ülikoolis ka sõja järel ja sai 1955. aastal institutsionaalse vormi orientalistikakabineti näol, mis oli sillaks Akadeemilise Orientaalseltsi taasasutamisele Eesti Akadeemilise Orientaalseltsina 1988. aastal.

Akadeemilisest Orientaalseltsist on varem avaldatud palju ülevaatlikke kirjutisi, mille autoriteks on olnud seltsi liikmed. Mainimist väärivad Pent Nurmekunna, Tarmo Kulmari ja Märt Läänemetsa artiklid orientalistika õppimisest ja uurimisest Eestis, sh orientaalseltsist ja selle juhtivatest liikmetest.¹ Oma doktoritöös on 1930. aastate orientaalseltsi tegemisi lühidalt kirjeldanud ka Martin Hallik.²

Uurimistööd on toetanud Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (sihtfinantseeritav teadusteema SF0180026S11) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

¹ Tarmo Kulmar. Orientalistika õppimine ja uurimine Eestis I. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2006. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2006, lk 9–27; Märt Läänemets. Leo Leesmendi panus Eesti orientalistikasse. — Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2002. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2004, lk 91–98.

² Martin Hallik. Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaarorientalistikas (1802–1940). *Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis* 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.

Käesoleva artikli eesmärk on anda seltsi 1930.–1940. aastate tegevusest tervikpilt ning täiendada ja korrigeerida senistes käsitlustes esitatud seisukohti.

Seltsi asutamise ajaline kontekst: Eesti Vabariigi Tartu Ülikool, akadeemilised seltsid, orientalistika õpetamine ja uurimine Tartu ülikoolis

Akadeemiline orientaalsetls loodi 1935. aastal. Soovides lähemalt vaadelda orientaalsetsi asutamist ja tegevust, tuleb esmalt küsida, millised olid seltsi loomiseks vajalikud eeldused ja seltsi asutamise põhjused. Milline oli ajastu, kus selts sündis?

1919. aastal avatud Eesti Vabariigi Tartu Ülikool pidas end küll 1632. aastal asutatud *Academia Gustaviana* ja 1802. aastal asutatud keiserliku Tartu Ülikooli traditsioonide ja töö pärijaks, kuid nagu märgiti 1932. aastal Tartu ülikooli 300. aastapäeva juubelipidustuse puhul ilmunud väljaandes „moodustab selle kujunemine eesti ülikooliks ülikooli senises ajaloolises käekäigus palju suurema murrangu, kui seda väljaspool arvata võiks. Tartu eesti ülikool praegusel kujul pole vana ülikooli pikas ja muutusterikkas ajaloos üksi uueks poliitiliseks ja administratiivseks perioodiks, vaid väga suurel määral uueks ajastuks ka kogu ülikooli seemises konstruktsioonis ja selle ülesannete kogus.“³

Muutus oli Eesti riigijuhtide ja eestlastest haritlaste teadlik otsus ning leidis aset nii ülikooli põhikirjaliste eesmärkide määratlemisel, aga ka õppejõudude ja üliõpilaste koosseisus. Põhikirjas ja 1925. aastal vastu võetud ülikooli seaduses määratleti Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ülesandena üldise ja eriti Eesti elu käsitleva teaduse arendamine ja edendamine, kõrgema teadusliku hariduse andmine ja „teaduse rahva keskele kandmine“ ning Eesti riigi ja rahva tarvis eriteadmistega asjatundjate ettevalmistamine.⁴

Ülikoolihariduse andmisel lähtuti noore Eesti riigi ja rahva vajadustest ja nii kujuneski ülikool eestikeelseks, ehkki eriti 1920. aastatel esines

³ Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919–1932. Tartu: E.V. Tartu ülikool, 1932, lk 12.

⁴ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) C X. Tartu: 1929, lk 10–11.

eestlastest õppejõudude vähesuse tõttu selles osas veel erandeid. Küll aga moodustasid üliõpilaste enamiku nüüd just eestlased, 1920. aastate lõpus oli neid 82,4%.⁵ Ülikooliharidus oli tasuline — õppemaksust vabastati ainult teatud osa üliõpilastest —, seega sai tavaliseks õpingute katkestamine, et siis lühema või pikema pausi järel ülikooli naasta. Üliõpilaste arvu kasv polnud 1930. aastatel enam nii kiire, sest alates kümnendi keskepaigast hakati haritlaskonna üleproduktiooni kartuses esmakordselt ülikooli ajaloos üliõpilaste arvu piirama ja korraldama sisseastumiskatseid.⁶ Ka Akadeemilise Orientaalseltsi tegevust silmas pidades on oluline mainida, et 1930. aastate alguses oli Eestis kujunemas uus haritlaste põlvkond, kellest üks osa pühendus eeskätt teadusele.

Muutus õppejõudude ja üliõpilaskonna koosseisus peegeldus ka ülikooliga seotud akadeemiliste seltside tegevuses. Seda tõestab ilmekalt tõsiasi, et kahe kümnendi jooksul loodi ülikooli juurde 37 uut akadeemilist seltsi. Samas jätkasid tööd üksikud seni tegutsenud seltsid, nagu Õpetatud Eesti Selts, Tartu ülikooli juures olev Loodusuurijate Selts ja Akadeemiline Selts Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Õppimiseks. Tegevust jätkas ka valdavalt baltisaksa üliõpilasi koondanud Usuteaduse Üliõpilaste Selts, mille kõrvale loodi 1921. aastal eestlasi ühendav Akadeemiline Usuteadlaste Selts.⁷

Erialaseltside asutamise puhul oli iseloomulik, et esmalt loodi need erialade juurde, mille õpetamisel oli Eestis olnud traditsiooniliselt oluline tähtsus või mille järgi oli noores riigis ühiskondlik nõudlus, kujunedes seetõttu kahe aastakümne kestel ka suurimateks ühendusteks. 1938. aasta andmete põhjal olid arvukamad Akadeemiline Majandusteaduslik Selts (285 liiget), Akadeemiline Põllumajanduslik Selts (284 liiget) ja Akadeemiline Usuteadlaste Selts (281 liiget).⁸ Ühtlasi oli vastavatel erialadel ka oma õppekava, mis aga orientalistikal puudus. Orientalistika-

⁵ *Ibid.*, lk 112. 1920. aastatel hakkas üliõpilaste arv kiiresti kasvama. 1924. aastal oli ülikoolis 4343 üliõpilast, kuid majanduskriisi aastatel arv langes. 1933. aastal oli ülikoolis vaid 2835 üliõpilast, aga 1938. aastaks oli ülikool 3227 üliõpilasega taas tõusteel. Samal aastal töötas ülikoolis 217 professorit ja õppejõudu. Vt Eesti statistika 1939. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, lk 398.

⁶ Priit Rohtmets. Rektor Johan Kõpp. Tallinn: Aasta Raamat, 2007, lk 64.

⁷ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929, lk 341–386.

⁸ Karl Martinson, Uku Toom. Akadeemilistest seltsidest Tartu Ülikoolis 1920–1940 ja nende liikmeskonnast. — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis IV: Teadusorganisatsioonide arengust Eestis. Tallinn: Valgus, 1983, lk 63–67.

alane õppetöö toimus valikkursuste vormis ja leidis aset usu-, õigus- ja filosoofiateaduskonnas. Õpetati nii idamaade ajalugu kui ka keeli. On ütlematagi selge, et orientalistikaõpe oli erialaseltsi loomise ja tegevuse arendamise üheks eelduseks. Ülikooli õppejõududest olid Akadeemilise Orientaalseltsi asutajate seas näiteks vana testamendi ja semiidi keelte professor Aleksander Bulmerincq ja indoeuroopa keeleteaduse professor Ernst Kieckers.

Seltsi asutamine ja liikmeskond

Seltsi asutamise initsiatiiv ei tulnud teadaolevalt sugugi mitte Bulmerincqilt, Kieckersilt või mõnelt teiselt vanema põlve teadlaselt, vaid hoopis nooremalt eesti haritlastelt. 10. detsembril 1935. aastal toimunud seltsi esimesel koosolekul antud ülevaate kohaselt oli idee seltsi asutamisest tõstatatud juba 1934. aastal, kuid põhikirja väljatöötamiseni jõuti 1935. aasta oktoobris, mil seda asusid koostama õigusteadlane Leo Leesment, usuteadlane Hugo Masing ja ülikooli raamatukogu abijuhataja Eduard Vigel. Leo Leesment võttis õigusteadlasena põhikirja aluseks Akadeemilise Õigusteaduse Ühingu põhikirja. Ülikooli nõukogu kinnitas põhikirja 6. detsembril 1935. aastal. Seltsi asutamiskoosolekust anti lühike ülevaade ka ajakirjanduses.⁹

Seltsi asutajaliikmeid oli 14.¹⁰ Seltsi asutamisel mängis juhtivat rolli Leo Leesment, kes oli 1932. aastal naasnud Pariisist, kus oli Elavate Ida-keelte Riiklikus Instituudis (École Nationale des Langues Orientales Vivantes) õppinud hiina, malai ja türgi keelt.¹¹ Ka Masing oli pärast

⁹ Asutati ühing idamaade uurimiseks. — Postimees, 11.12.1935, lk 7.

¹⁰ Asutajaliikmed olid: Leo Leesment, Eduard Vigel, Hugo Masing, Alo Raun, Friedrich Puksoo, Alexander Bulmerincq, Walter Anderson, Jaan Sarv, Ernst Kieckers, Hermann Fischer, Voldemar Eiso, Konrad Kullango, Elmar Päss ja Marta Liblik. TÜR KHO (Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond), f 55, n 2, s 595, l 2p.

¹¹ Leesment oli ka Õpetatud Eesti Seltsi juhatuse liige, üks Eesti Rahvuslaste Klubi asutajatest ja Klubi vanem, Isamaaliidu Tartu Komitee asutaja ja juhatuse liige. Viibides lühematel välisreisidel, tegeles ta hiina keele õpingutega ka 1930. aastate teises pooles. Olles 1938. aasta juunis Münchenis, andis Leesment kirjas Nurmekunnale teada, et on orientaalseltsi juhatuse tööst aastaks puhkust saanud. Mõni nädal hiljem Berliinist saadetud kirjas mainib Leesment, et on tegelenud Berliinis viibides kohalikus sinoloogias instituudis prof. Erich Haenisch'i käe all ka hiina keele õpingutega. Leesment kiidab pal-

semestrit Tübingenis ja kahte semestrit Berliinis 1933. aasta sügiseks tagasi Eestis.¹² Leesmendist ja Masingust mõnevõrra vanem Vigel oli aastatel 1911–1915 õppinud araabia, pärsia ja türgi keelt Moskva Lazarevi Idamaade Keelte Instituudis (Лазаревский институт восточных языков).¹³ Nimetatud kolm meest moodustasid seltsi esimese juhatuse, esimeheks sai Vigel.

Õigus- ja usuteadlastest ning raamatukogu töötajatest koosnes ka seltsi asutajaskond. Nii kohtab asutajate hulgas näiteks raamatukogu juhatajat Friedrich Puksood, kellele Leesment avaldas esimesel koosolekul tänu ruumide kasutamise eest. Raamatukogu jäi seltsi registreeritud asukohaks järgmisteks aastatekski ja sinna koondati ka seltsi raamatukogu. Lisaks mainitud kolme eriala esindajatele oli asutajate hulgas ka filolooge ja folkloriste, näiteks prof. Walter Anderson ja tollased teaduslikud stipendiaadid ehk kraadiõppurid Elmar Päss ning Alo Raun.¹⁴ Nende kõrval on vahest kõige ootamatum lugeda vasakpoolsete vaadete matemaatikust professori Jaan Sarve nime. 1919. aastal, mil ülikooli avamisel tekkis elav arutelu selle üle, kas säilitada usuteaduskond, oli Sarv ülikooli professoritest teaduskonna taasavamise vastu kõige kriitilisemalt esinenud.¹⁵

Oriintaalseltsis tõi Idamaade mõtteloost huvitunud Sarve osalemine kaasa nii mõndagi huvitavat. Näiteks 1937. aasta septembris toimus tema eestvedamisel Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi, Akadeemilise

ju Hiinas viibinud Haenischit ja meenutab hea sõnaga jutuajamisi Hiinast, kiites samuti Berliinis asuva Hiina „söögimaja“ roogasid. Vt Eesti riigi-, avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918–1938 I. Tallinn: Eesti Kunstnike Liit, 1939, lk 136; Aili Karindi. Leo Leesment: Õigusteaduskonna auväärse õppejõu kuulsast sugupuust ja huvitavast eluteest. Tartu: A. Karindi, 2006 ([Põltsamaa]: Vali Press), lk 63–64; KM EKLA (Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti Kultuurilooline Arhiiv), f 319, m 24:16, 4/4, 5/5.

¹² Urmas Nõmmik. Saateks. — Uku Masing. Uskuda, elada: 59 kirja Kiivitele. Tartu: Ilmamaa, 2006, lk 385.

¹³ EAA (Eesti Ajalooarhiiv), f 2100, n 2, s 155, l 2.

¹⁴ EAA, f 2100, n 19, s 71, l 4.

¹⁵ Sarv jäi ülikooli avamiseks tehtud ettevalmistuste ajal töötavas komisjonis teaduskonna asutamise küsimuses ainsana erapooletuks. Oma üliõpilaspõlve meenutades kirjeldab ta 20. sajandi algusaastatel Tartus tegutsenud vasakpoolsete üliõpilaste rühmitust Ühendus ja puudutab sellega seoses ka oma vaateid. Oma sõnul oli ta juba „aegsasti öiendanud oma arved kiriklusega“ ja ihaldas näha oma rahva liikmeid nii õnnelikena, nagu tema oli oma „Diogenese elus“. EAA, f 2100, n 4, s 1, l 32; Mälestusi Tartu Ülikoolist 1900–1944. Koostanud Sergei Issakov ja Hillar Palamets. Tallinn: Olion, 1992, lk 98–99.

Orientaalseltsi ja vasakpoolseid intellektuaale koondava seltsi Humanitas ühine kõnekoosolek, kus Sarv esines ettekandega „Konfutsiuse suurõpetus“.¹⁶

Orientaalseltsi asutamisel esitas Leo Leesment seltsi loomise kohta kaks peamist põhjendust: 1) orientaalkultuuride uurimine ajal, mida ta nimetas ajajärguks, mil „maailma raskuspunkt nihkub Oriendisse“; 2) ühingu praktiline otstarve kirjanduse tellimisel, teistes riikides asuvate erialaseltsidega ühendusse astumisel ja Eestis asjast huvitatud isikute koondamisel.¹⁷ 1939. aastal, mil ilmus seltsi esimene kirjutus, mainis Leesment eessõnas, et Eestis on orientaalkultuuride uurimiseks ja uurimistulemuste tutvustamiseks ühiskonnas rohkesti häid eeldusi, kuna Eesti on nii minevikus kui ka olevikus võrdselt kokku puutunud Ida ja Läänega, olles nii vahendajaks hommiku- ja õhtumaade vahel. Tema sõnul suutsid eestlased seetõttu käsitleda mõlemaid kultuurisuundi ühevõrra objektiivselt.¹⁸

Järgnevatel aastatel kasvas seltsi liikmeskond kolmekümneni. Liikmete arv ei olnud küll suur ega kasvanudki enne sõda, kuid ilma liigse uhkustamiseta võib öelda, et tegemist oli igati esindusliku seltskonnaga. Liikmete vähesuse tõttu oli õppejõudude osakaal võrreldes teiste seltsidega küllaltki kõrge, ulatudes kolmandikuni kogu liikmeskonnast.¹⁹ Põhikirja kohaselt oli loodud võimalus astuda ka seltsi toetajaliikmeks, kelle arv ulatus samuti kolmandikuni. Neist nimekaim oli 1936. aastal liitunud Jaapani aukonsul, ärimees Voldemar Puhk.²⁰ Seltsi tegevliikmeteks astusid järgnevatel aastatel näiteks ülikooli endine prorektor, füüsikust professor Harald Perlitz, keeleteadlased Johannes Aavik ja Pent Nurmekund, teoloog ja kirikuõpetaja Evald Saag. Viimaseks liikmeks, kes 18. detsembril 1940. aastal toimunud koosoleku otsusega seltsi vastu võeti, oli praegune seltsi auliige Isidor Levin.²¹

¹⁶ Humanitase religioonikriitika kohta vt lähemalt Atko Rimmel. Ateistlikud traditsioonid Eestis. — Ajalooline Ajakiri, 2012, nr 3/4 (141/142), lk 311.

¹⁷ TÜR KHO, f 55, n 2, s 595, l 2.

¹⁸ Leo Leesment. Saateks. — Akadeemilise Orientaalseltsi kirjutised I. Tartu: 1940.

¹⁹ Karl Martinson, Uku Toom 1983, lk 63–67.

²⁰ EAA, f 2100, n 19, s 71, l 8.

²¹ TÜR KHO, f 55, n 2, s 595, l 21.

Seltsi tegevus vabas Eestis ja Teise maailmasõja ajal

Seltsi tegevus kulges viie algusaasta jooksul ühtlases rütmis. Aastatel 1935–1939 toimus 35 koosolekut, neist kahekümmel esinesid seltsi liikmed ettekannetega. Esimesel aastal peeti rohkem lühiettekandeid, alates 1937. aastast aga keskmiselt kaks pikemat ettekannet aastas. Teemadaring oli lai, ulatudes filoloogialastest ettekannetest nagu „Eesti nimetus hiina ja jaapani keeltes“, „Uut hiina kirjas“ (Leo Leesment) ja „Jaapani kirjasüsteemidest“ (Pent Nurmekund), usuteaduslike ja folkloristika valdkonda kuuluvateni, näiteks „Mäehaldja funktsioone meil ja idas“ (Elmar Päss) ja „Etioopia piiblitõlked“, „Etioopia heade ja kurjade päevade kalender“ (Uku Masing). Leo Leesment pidas ettekande Eesti-Hiina sõpruslepingu hiinakeelsest tekstist.²² Kõige aktiivsemateks ettekandjateks olid Uku Masing, Eduard Vigel, Leo Leesment ja Elmar Päss.²³

Pässi sulest ilmus 1939. aastal ka seltsi ainsaks trükis ilmunud pikemaks kirjutiseks jäänud artikkel Eesti ingerlaste surma, matuse ja hingekäsitlusest.²⁴ Seltsi publikatsioonide küsimus väärrib lähemalt käsitlemist, kuna 2006. aasta orientaalsetsi aastaraamatus tõstab Linnart Mäll ennesõjaaegsest seltsist rääkides esile 1940. aasta keskpäigaks trükikotta antud aastaraamatu esimest köidet, mille punavõim laskis hävitada. Ometi on selle väljaande tiitelleht säilinud, seega avaldab Mäll lootust, et võib-olla leitakse ajapikku juurde rohkematki.²⁵

²² Eesti-Hiina sõpruslepingu allkirjastamine toimus Londonis 21. detsembril 1937. aastal. Eesti Vabariigi esindajana allkirjastas lepingu Eesti saadik Ühendkuningriigis August Schmidt (Torma), Hiina Vabariigi esindajana saadik Quo Tai-chi. Leping reguleeris kahe riigi diplomaatilisi suhteid. Ühtlasi lepiti kokku, et lähemas tulevikus sõlmitakse kahe riigi vahel ka kaubandus- ja laevandusleping. Vabariigi President Konstantin Päts kiitis heaks ja ratifitseeris lepingu 24. augustil 1938. aastal. Riigi Teatajas on avaldatud lepingu hiina ja ingliskeelne tekst. Lahknevuste puhul võeti aluseks ingliskeelne tekst. Vt Riigi Teataja, nr 7, 4.10.1938, lk 126–127.

²³ Akadeemiline Orientaalsetsi 1935–1939. — Akadeemilise Orientaalsetsi kirjutised II. Tartu: 1939, lk 73.

²⁴ Elmar Päss. Death, Burial and Life beyond the Grave with the Estonian Ingers and Votes. — Akadeemilise Orientaalsetsi Kirjutised II. Tartu: 1939.

²⁵ Linnart Mäll. Orientalistika mured ja rõõmud. — Eesti Akadeemilise Orientaalsetsi aastaraamat 2006. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalsetsi, 2006, lk 7.

Publikatsioonide väljaandmine, mis oli seltsi ülesandena määratletud ka põhikirjas, tõstus esmakordselt 1937. aastal ning taas 1938. aasta veebruaris, kui sel teemal sõna võtnud Masing arvas selleks olevat paremad võimalused kui aasta eest. Esimeseks publikatsiooniks kavandati Masingu enda kirjutis Prohvet Obadja raamatu etioopiakeelsest tõlkest, tiražiga 100 eksemplari. Sarja üldnimetuseks kinnitati Akadeemilise Orientaalselti Kirjutised, *Scripta Academicae Societatis Orientalis*.²⁶ Väljaandmist toetas ülikooli valitsus. Seltsi liikmemaks oli 50 senti, mistõttu oleks seltsil ilma välise abita olnud raske toimetisi välja anda.²⁷ Esimese publikatsiooni näol oli õigupoolest tegemist separaadiga Masingu mahukamast Obadja-käsitlusest, mille esimene osa ilmus 1938. aastal. Just asjaolu, et orientaalselti esimene kirjutis oli suurema uurimuse üks peatükk, mis kavatseti mahuka Obadja-käsitluse teise osa avaldamise järel trükkida separaadina, tingis ka selle väljaandmisel tekkinud viivituse. Masing oli separaadi tiražist orientaalseltsis kõnelenud juba 1938. aastal, kuid kui trükkimine autori paranduste järel viimaks kõne alla tuli, oli Eestis kehtestatud juba Nõukogude võim ja nii ilmus 1940. aastal ühes tiitellehega vaid Akadeemilise Orientaalselti kirjutiste esimese osa saatesõna, mille autoriks oli Leo Leesment. Masingu kirjutise eest oli trükikojale küll tasutud, kuid seda välja anda okupatsioonivõim ei lubanud.²⁸ Pässi artikkel, mis kandis orientaalselti kirjutiste teist numbrit, oli aga ilmunud juba 1939. aastal. Ka see polnud spetsiaalselt orientaalselti väljaande jaoks kirjutatud, vaid ilmunud juba Õpetatud Eesti Seltsi 1937. aasta aastaraamatus. Masingu tööst on Tartu ülikooli raamatukogus säilinud korrektuurpoognad, ja nii võib rõõmu tunda, et kirjutis on tegelikult säilinud.²⁹ Eesti Akadeemilise Orientaalselti kirjutiste näol polnud aga tegemist aastaraamatuga, nagu seni arvatud. Aastaraamatu väljaandmist selts 1930. aastatel ei kavandanud. See oleks tol hetkel olnud ilmselt ka ülejõu käiv eesmärk.

²⁶ TÜR KHO, f 55, n 2, s 595, l 12.

²⁷ *Ibid.*, f 71, n 1, s 72, l 27.

²⁸ *Ibid.*, f 55, n 2, s 595, l 19.

²⁹ TÜR KHO, Mscr 1409; Uku Masing 100: Bibliograafia 1923–2009. Koost. Anneli Sepp. Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 24. Korrektuurpoognad sisaldavad ka teisi Masingu Obadja käsitluse peatükke.

Teiseks täpsustamist vajavaks seisukohaks on väide, et selts suleti 1940. aastal.³⁰ Ehkki Masingu kirjutis esimese Nõukogude okupatsiooni ajal ei ilmunud ja Masing ise, kes täitis 1940. aasta suvel seltsi esimehe kohuseid, arvati usuteaduskonna sulgemise järel seltsi tegevliikmete hulgast välja (jäi toetajaliikmeks), jätkas selts muus osas senist tegevust. Seltsi esimeheks sai senine abiesimees Jaan Sarv.³¹

Masingu tegevus usuteaduskonna sulgemise järel väärib eraldi tähelepanu, sest ta üritas koos seltsi teise usuteadlasest liikme Evald Saagiga pärast usuteaduskonna likvideerimist luua selle õppekava baasil orientalistika õppekava. Kaks meest pöördusid 1940. aasta septembris ülikooli valitsuse poole ja kirjutasid seletuskirjas, et möödunud kahe aasta jooksul oli kahel korral olnud kavatsus asutada Ida instituut, mis oleks keskendunud Idamaade keele ja kultuuri uurimisele ning mille kaudu oleks ühtlasi olnud võimalik saada teadus- ja õppetöoks odavalt kirjandust. Instituudi loomine oli aga ebaõnnestunud ning et nüüd oli suletud ka usuteaduskond, pidasid nad orientalistika alase töö jätkamiseks vältimatuks uue õppekava asutamist. Õppekava oli jaotatud kuueks, sisaldades keeli ja kirjandust, ajaloolisi aineid, võrdlevat filoloogiat ja eraldi võrdlevat semi filoloogiat ning viimaks eel- ja lisaaineid. See eeldas professuuri asutamist, samuti oli kavakohaselt plaanis palgata ka assistent ja luua raamatukogu, mille hooldamisega oleks assistent tegelnud. Vaatamata sellele, et haridusminister Johannes Semper oli 1940. aasta augustis usuteaduskonda sulgedes avaldanud lootust, et osa õppejõududest saaksid tööd jätkata, valitsus Masingu ja Saagi taotlust ei rahuldanud.³²

1930. aastatel olid seltsil suhted siinse Türgi saatkonnaga ja Jaapani Rahvusvahelise Kultuurisuhete Ühinguga (*Kokusai Bunka Shinkokai*). Mõlemalt oli laekunud seltsile kirjandust. Aastatel 1940–1941 asendusid senised välissuhted — ehk peaaesjalikult kirjanduse vahetamine — Leningradis ja Moskvast asuvate akadeemiliste raamatukogudega.³³

³⁰ Tarmo Kulmar. Orientalistika õppimine ja uurimine Eestis I. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2006. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2006, lk 14.

³¹ TÜR KHO, f 55, n 2, s 595, l 19.

³² Andres Härm. Siegfried Aaslava elu ja töö. EELK Usuteaduse Instituudi diplomitöö. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2002, lk 40, lisa 12.

³³ *Ibid.*, l 13p, 18, 21.

7. märtsil 1941. aastal toimunud seltsi koosolekule järgnes sõja ja okupatsioonivõimu vahetumise tõttu enam kui kaheaastane paus. Omavahelise eraviisilise suhtlemise ja seltsi tegevuse taaselustamise üle peetud vestluste tulemusena kogunes juhatus — täpsemalt Sarv ja Leesment — 21. juulil 1943. aastal, eesmärgiga jätkata seltsi tegevust. Sõjaaja ja Saksa okupatsiooni tõttu oli esmalt vajalik saada okupatsiooni-võimult luba, et koosolekute ja muu tegevusega taas alustada. Sarv esitas selleks vajalikud dokumendid ja 1943. aasta novembris andis Eesti Omavalitsuse Sisdirektoorium loa seltsil edasi tegutseda.³⁴

Positiivse otsuse järel kogunes seltsi juhatus 10. detsembril 1943. aastal ja otsustas juba 17. detsembriks kutsuda kokku seltsi üldkoosoleku, kuid see kava ebaõnnestus tõenäoliselt lühikese etteteatamise tõttu. Aga seltsi juhatus jätkas kooskäimist ja volitas 14. jaanuaril 1944. aastal toimunud istungil Leesmenti seltsi töö taaselustamise küsimust rektor Edgar Kantiga edasi arutama. Ilmselt asuski Leesment seltsi tegevuse korraldamise teemal Kantiga läbi rääkima, ent 1944. aastal sekkus asjade käiku taas sõda. Sõjategevuse jõudmine Eesti piiridesse katkestas konsultatsioonid ja tegelikkuses seltsi tegevuse jätkamiseni ei jõutudki.

Kui esimese Nõukogude okupatsiooni ja Saksa okupatsiooni aegseid piiranguid trotsides oli selts oma tegevust jätkanud, siis kolmandat võimuvahetust üle ei elatud. Peamiseks põhjuseks, miks seltsi tegevus 1944. aasta sügisel või hiljemgi ei jätkunud, oli taaselustamiseks vajaliku initsiatiivgrupi puudumine — Nõukogude võim asus seltsi juhtivaid tegelasi kas otseselt või kaudselt represserima. Pent Nurmekund oli sõja ajal olnud mobiliseeritud Saksa armee Eesti piirikaitserügementi, mistõttu ta vangistati Nõukogude võimu poolt juba 1944. aasta sügisel ning saadeti vangilaagrisse Arhangelski lähedale Segežasi. Nurmekund vabanes 1947. aastal.³⁵ Uku Masingut küll ei vangistatud, kuid usuteadlasena ei saanud ta Nõukogude ühiskonnas oma akadeemilist karjääri soovitud moel jätkata. Leo Leesment, kes oli nii 1930. aastatel kui ka Saksa okupatsiooni ajal olnud ühiskondlikult aktiivne, langes samuti repressioonide ohvriks. Esialgu piirduti tema akadeemilise tegevuse piiramisega ülikoolis, nii et seni professorina töötanud Leesment jätkas dotsendina.

³⁴ *Ibid.*, f 71, n 1, s 72, l 54–55.

³⁵ Nurmekund töötas vangilaagris tõlgina, mis teda tema enda sõnul kõige hullemast päästis. Tarmo Kulmar. Pent Nurmekunna elu ja töö. — Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXVII/2009, lk 147–148.

Sellele järgnesid 1950. aastate alguses juba märksa karmimad repressioonid. Leesment vangistati ja saadeti Irkutski oblastis asuvasse vanglaagrisse, kust tal õnnestus vabaneda alles 1956. aastal. Tartusse naasnult teda ülikooli tööle ei lubatud, ent tal oli võimalus jätkata tööd ülikooli raamatukogus. Alates 1958. aastast oli ta käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna juhataja.³⁶

³⁶ Aili Karindi 2006, lk 79; professor Helmut Piirimäe viitab oma nooruspõlves Leesmendiga toimunud kohtumisele, kus Leesment kõneles vangilaagri elule tagasi vaadetes sellest, kuidas tal õnnestus isegi vangilaagris võõrkeeli õppida. Vt Helmut Piirimäe. Leo Leesment — Tartu Ülikooli õigusteaduse professor ja orientalist. — Tuna, 2007, nr 2, lk 138.